

PRILOG ANALIZI PROSTORNIH VRIJEDNOSTI STOČARSKOG STANA GRABROVICA NA CRESU

Ksenija Jovović

Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Primljeno: 14. 01. 1993.

Sažetak

Stočarski stan Grabrovica nalazi se na poluotoku Pemat otoka Cresa. Mikroklimatski je smješten u vrlo povoljnoj zoni.

U tlocrtu sklopa razlikujemo pet osnovnih grupa: prostor za odmor i boravak vlasnika, prostor za molitvu, prostor za boravak 'bravara' i pastira, prostor za smještaj ovaca, dvor, otvoreni prostor u unutrašnjosti sklopa koji služi za komunikaciju.

Arhitektura Grabrovica svojim oblikovanjem, načinom obrade fasade i visinom, odražava raznolikost namjene i rang korisnika.

Materijal koji se koristi za gradnju lokalni je, čime se postiže izvanredna interpolacija u odnosu prema okolini, a ujedno se kuće maskiraju, utapaju u teren i time čuvaju od zlonamjernika.

Oblikovanje kuća proizlazi iz lokalne tradicije građenja, ali djelomično i iz imitacije urbane arhitekture.

U tlocrtnoj organizaciji razlikujemo dvije osnovne osi. Na prvoj osi, koja leži na pravcu sjeveroistok-jugozapad, nalazi se glavni ulaz u sklop, a pravac kretanja tom osi vodi do kapele Blažene Djevice Marije. Na drugoj osi, koja leži na pravcu sjeverozapad-jugoistok, nalazi se sporedni ulaz koji primarno služi za izvođenje ovaca na ispašu.

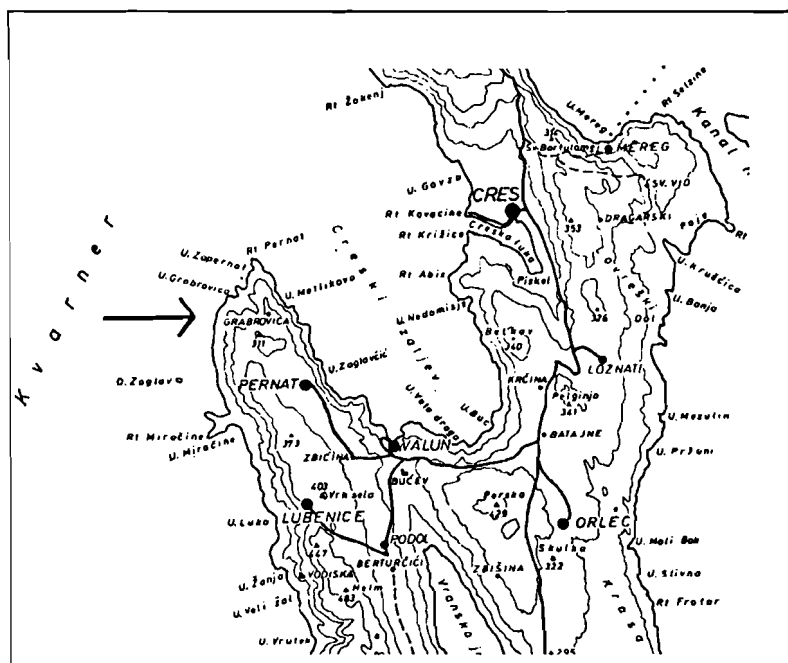
Grabrovica ima obilježja grada, naravno grada u malom. Omeđena je zidovima, ima dva ulaza koji se nalaze na dvije glavne osi sklopa, gradski trg s 'palacom', kapelom te izvorom vode - šternom.

Nevažno je da li su urbane karakteristike Grabrovica namjerne ili slučajne, važno je da one postoje i da su nedvojbeno komponente njezinih prostornih vrijednosti.

Grabrovica je karakterističan stočarski stan otoka Cresa. Svojim smještajem, brojem i veličinom zgrada te tlocrtnom organizacijom 'placa', kao i svojom nedvojbenom prostornom vrijednošću, pogodna je za revitalizaciju u svrhu razvoja nemasovne turističke ponude otoka.

Istraživanje stočarskog stana¹ Grabrovica (u daljnjem tekstu Grabrovica) na poluotoku Pernatu otoka Cresa, radeno je u sklopu znanstveno istraživačkog projekta "Ekološki kriteriji za revitalizaciju, izgradnju i zaštitu kulturnih dobara i prostora na lokalitetima Istre, Cresa i Lošinja"². Arhitektonski snimak Grabrovice radila sam u suradnji s doc. dr. B. Morsanom 1989. god. Grabrovica se nalazi gotovo na vrhu poluotoka Pernat, otoka Cresa, zapadno od uvale Metlikova. Udaljena je 2 kilometra od mjesta Pernat, posljednjeg mjesta do kojeg se može doći automobilom (Sl.1). U prvoj polovici XIX. stoljeća Grabrovicu je osnovala obitelj Petris radi vođenja vlastelinske ekonomije. Mikroklimatski, Grabrovica je smještena u vrlo povoljnoj zoni. Brdašće u blizini (331 m n.v.) štiti je od istočnih vjetrova, a opskrba vodom moguća je sa dva obližnja izvora (Na vodè i Cimetesa). Zbog strateški dobro izabranog položaja, talijanska se vojska u drugom svjetskom ratu koristi Grabrovicom kao istaknutom postajom - promatračnicom, koja je telefonskom linijom bila povezana s gradom Cresom. Tlocrtno, Grabrovica ima gotovo oblik pravokutnika. Poput male 'tvrđave' omeđena je zidovima koji imaju prvenstveno obrambenu funkciju. Ta omeđenost uvjetuje orijentaciju života prema unutrašnjosti - dvoru (dvorištu), a zbog izoliranosti, tj. veće udaljenosti od drugih mjesta, unutar sklopa su smješteni sadržaji koji zadovoljavaju gotovo sve potrebe onih koji u njemu stanuju. Načelno, ti se sadržaji mogu podijeliti u 5 osnovnih grupa (Sl. 2, 3):

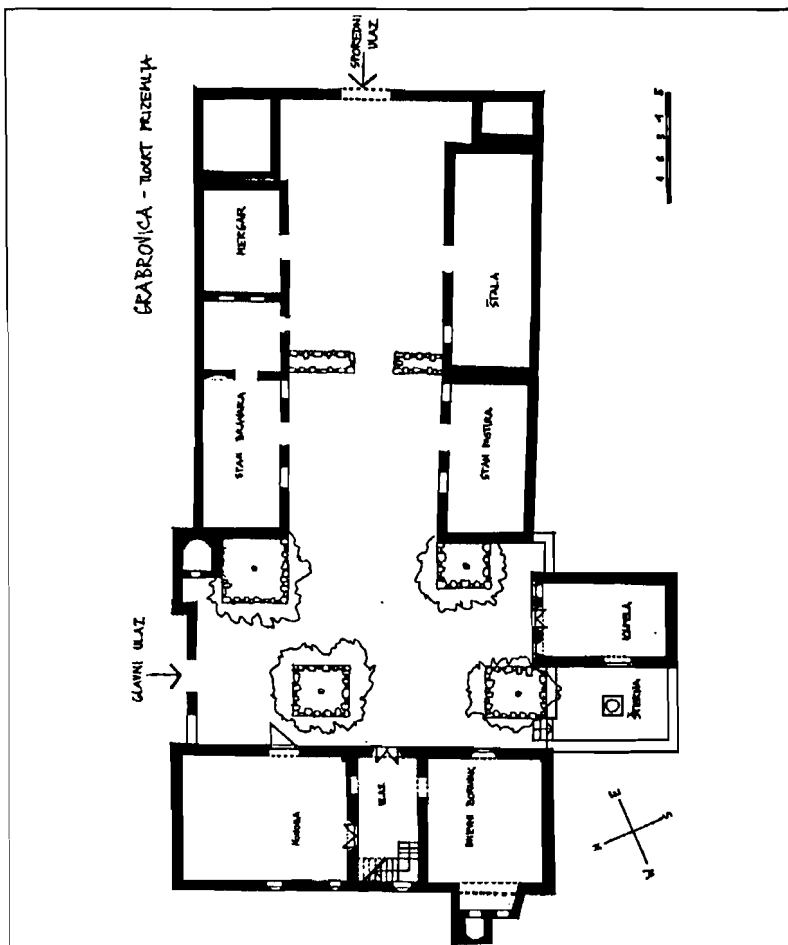
Slika 1.
SMJEŠTAJ GRABROVICE NA POLUOTOKU PERNATU

- I. prostor za odmor i boravak vlasnika ('palac'³)
- II. prostor za molitvu (kapela Blažene Djevice Marije)
- III. prostor za boravak 'bravara' i pastira (stan 'bravara'⁴, stanovi pastira)
- IV. prostor za smještaj ovaca (štale - staje, 'mergari'⁵)
- V. 'dvor', otvoreni prostor u unutrašnjosti sklopa koji služi za komunikaciju

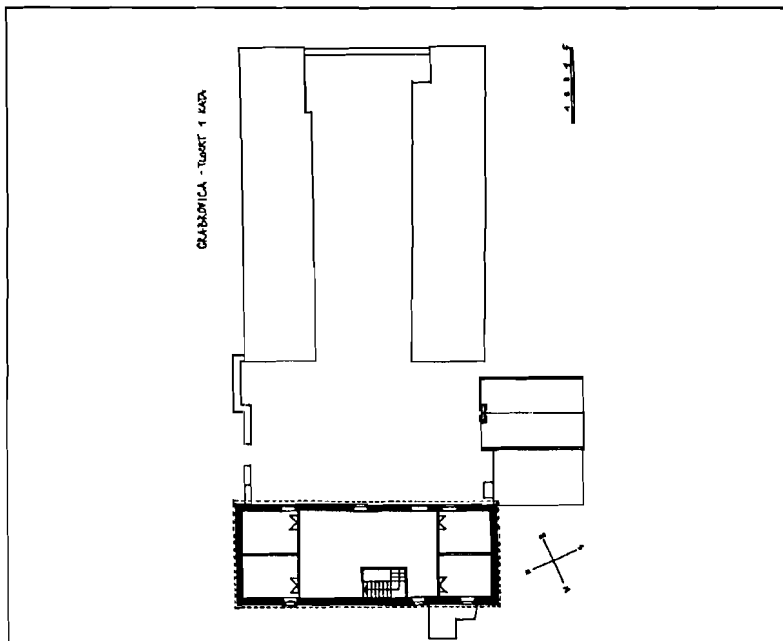
Arhitektura Grabrovice svojim oblikovanjem, načinom obrade fasade i visinom, odražava raznolikost namjene i rang korisnika. 'Palac' (kuća vlasnika) tako je najviša zgrada Grabrovice, pažljivije oblikovana, kao i kapela. Njihova pročelja obrađena su finijom žbukom, iako su pročišćena

Slika 2.
GRABROVICA - TLOCRT PRIZEMLJA

od suvišnih ukrasa. U prizemlju 'palaca' nalazi se konoba u koju se ulazi izravno s dvora. Tu je i ulaz u stambeni dio 'palaca' - predprostor u kojem se sada nalazi urušeno drveno stubište. Izravno iz predprostora ulazi se u dnevni boravak i konobu. Na prvom katu 'palaca' nalaze se četiri prostorije koje su služile kao spavaonice, po dvije lijevo i desno od stubišta. Kako je sada međukatna konstrukcija djelomično urušena kao i pregradni zidovi, može se pretpostaviti da je između grupa spavaonica postojala još jedna prostorija, budući je razmak među poprečnim zidovima 10 metara. Kapela, unatoč jednostavnosti svojeg pročelja, ipak podsjeća na stilsku sakralnu arhitekturu. Pročelje je strogo simetrično, pa su ulazna vrata centralno postavljena, a lijevo i desno od njih nalazi se po jedan, skromno oblikovan prozor. Iznad sljemena krova nalazi se lučni okvir, 'preslica', u kojem je nekada bilo zvono. Kapela Blažene Djevice Marije ima jednu prostoriju. Prilikom snimanja Grabrovice, kapela je bila zaključana, tako da unutrašnjost nismo uspjeli snimiti. Slijedeći korisnik po rangu je upravitelj imanja - 'bravar', pa je stan 'bravara' nešto viši od stana pastira, ali zato niži od 'palaca'. Arhitektura je tih zgrada tradicionalna, oskudno oblikovana, bez primjetnog utjecaja urbanog graditeljstva. Pročelja su također obradena žbukom, ali vidljivo grubljom od one kojom su obradena pročelja 'palaca' i kapele. Stan 'bravara' ima dvije prostorije; prostoriju za dnevni boravak i spavaonicu, u koju se ulazi iz dnevnog boravka. Stan pastira ima samo jednu prostoriju koja je služila i kao dnevni boravak i spavaonica. Materijal koji se koristi za gradnju jest lokalni (kamen, drvo..), čime se postiže izvanredna

Slike 3.
GRABROVICA - TLOCRT PRVOGA KATA

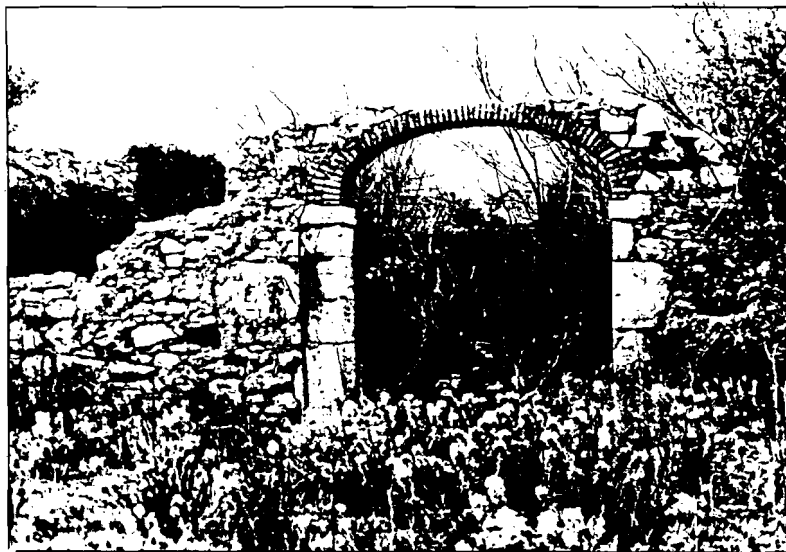

interpolacija u okolinu, a ujedno se kuće maskiraju, utapaju u teren, i time čuvaju od zlonamjernika. Oblikovanje kuća proizlazi djelomično iz lokalne tradicije gradnje, a djelomično i iz imitacije urbane arhitekture. Međutim, ono u svojoj jednostavnosti zadržava čist izraz, "...oslobodeno prenamomilnog nasljedstva krutih pravila stila i suvišnog građevinskog ukrasa, iako je bilo na domaku i u dodiru sa stilskom gradskom arhitekturom".⁶

Utjecaj urbane arhitekture u Grabrovici mnogo je izraženiji u načinu tlocrtne organizacije i rješenja, nego li u oblikovanju pročelja ili detalja pojedinih zgrada tog sklopa. Rečeno je već da je Grabrovica funkcionalno i fizički zatvorena cjelina, omeđena zidovima⁷. U njoj razlikujemo dvije osnovne osi. Prva je na pravcu sjeveroistok-jugozapad, a druga na pravcu sjeverozapad-jugoistok. Glavna je os ona na pravcu sjeveroistok-jugozapad, na kojoj se nalazi glavni ulaz s puta, a na kraju koje je kapela. Kapela je tako smještena s razlogom. Ona je naime krajnji cilj hodočašća koje se događa u drugoj nedjelji mjeseca listopada na dan materinstva Blažene Djevice Marije. Na drugoj osi leži drugi ulaz odnosno izlaz (Sl.4), koji primarno služi za izvoženje ovaca na ispašu. Tako je strogo odvojen ulaz u reprezentativniji dio sklopa, od onog namijenjenog uglavnom pastirima i stoci. Kada kažemo da je ovaj sklop zgrada cjelina omeđena zidovima, i ako prihvatimo usporedbu Grabrovice s gradom utvrđenim zidinama (dakako gradom u malom), tada bi ova dva ulaza - sjeveroistočni i jugozapadni bili analogni gradskim

Slika 4.

FOTOGRAFIJA SPOREDNOG ULAZA, Fotografirao doc. dr. B. Morsan

vratima. Na sjecištu osi nalazi se glavni vanjski prostor sklopa, koji zatvaraju na sjeverozapadu pročelje 'palaca', na jugozapadu pročelje kapele (uz koju se nalazi plato sa 'šternom'), na sjeveroistoku zabati stana 'bravara' i stana pastira, i na sjeveroistoku vanjski zid sklopa u okviru kojeg se nalazi glavni ulaz. To je 'trg u malom'. Kako se kuće za stanovanje 'bravara' i pastira nalaze jedna nasuprot drugoj, njihova pročelja i niži zid s prolazom u sredini omeđuju slijeći vanjski prostor sklopa u koji se ulazi s 'glavnog trga'. Ta dva otvorena prostora sklopa zajedno s pripadajućim kućama čine podcjelinu sklopa odvojenu od one koja je namijenjena stoci (štale i mergari). Time je definirano nekoliko osnovnih karakteristika Grabrovice koje se mogu nazvati "urbanim": gradske zidine, gradska vrata, gradski trg s palačom, crkvom i fontanom⁸. Nevažno je da li su ove urbane karakteristike Grabrovice namjerne ili slučajne, važno je da one postoje i da su nedvojbeno komponente njezinih prostornih vrijednosti. Prepoznavanje prostornih vrijednosti određenog arhitektonskog sklopa ne smije, međutim, biti samo sebi svrha. Utvrditi da postoje prostorne vrijednosti Grabrovice važno je stoga što time upućujemo na relevantne razloge za njenu revitalizaciju. Istovremeno, poznato je da na našim otocima, pa tako i na otoku Cresu, pada natalitet stanovništva. Mlade stanovništvo bježi u veće centre, na obali i dalje. Posljedica toga je odumiranje značajnog broja naselja na otocima, a time i propadanje pučke odnosno seoske arhitekture. Nadalje, opća je društvena tendencija u Hrvatskoj razvoj turizma, osobito na obali i otocima. Masovni turizam, dakle izgradnja velikih hotela u većim turističkim zemljama, već je duže vrijeme napušten kao razvojna ideja. Preferiraju se drugi oblici turističke ponude, kao što je seoski turizam, 'robinzonski turizam' i sl., dakle, svi oni nemasovni oblici koji u svojoj turističkoj ponudi nude nešto novo, bilo da se to 'novo' odnosi na vrstu smještaja ili ponudene sadržaje, ili pak, a to je najčešće, na jedno i drugo. Prioritetno mjesto u procesu revitalizacije, rekonstrukcije i uopće obnove u nas ima reprezentativna stilska arhitektura, rijetko je to slučaj s pučkom odnosno seoskom arhitekturom, za što postoje razni razlozi koji se navode kao opravdani⁹. Međutim, ako prihvatimo tvrdnju da je arhitektura relevantan dio kulturne baštine jednog naroda ili, šire, civilizacije, onda nužno moramo prihvatiti i činjenicu da je *svako* graditeljstvo, bilo ono stilsko, reprezentativno, sakralno ili svjetovno, bilo pučko ili seosko, vrijedno revitalizirati. Stočarski stan Grabrovice samo je jedan od mnogih na otoku Cresu koji su također napušteni i imaju više zgrada¹⁰. Revitalizacijom stočarskih stanova otoka Cresa, naravno uz odgovarajuće analize, mogla bi se stvoriti mreža turističkih sklopova pogodnih za alternativni, tj. nemasovni turizam. Time bi se stvorile mogućnosti za vraćanje života u takve objekte i na otok Cres u cjelini. Kombinacijom sadržaja takvih sklopova - time mislim istovremeno na turističke, ali i na one koje je ova autohtona pučka arhitektura imala ranije - u većoj bi se mjeri riješila istovremeno dva osnovna problema. Revitalizacija pučke arhitekture, karakteristične za otok Cres, dobila bi smisao i cilj, a ujedno bi se otvorila mogućnost za obnavljanje maslinarstva, vinogradarstva, pčelarstva, uzgoja ovaca i samim time prerada ovčarskih proizvoda (proizvodnja sireva, prerada kože itd.). Stanovništvo otoka imalo bi tako razlog za

ostanak, a vjerojatno bi život otoka dobio na svojoj atraktivnosti, a time bi se stvorile mogućnosti za povratak onog stanovništva koje je zbog raznih životno opravdanih razloga otok napustilo.

Bilješke

¹ Termin preuzet iz knjige Stražičić, N., *Otok Cres, prilog poznavanju geografije naših otoka*, Otočki ljetopis Cres - Lošinj 4, SIZ kulture općine Cres - Lošinj; Geografsko društvo Hrvatske, Zagreb; Istarska naklada Pula, Mali Lošinj, 1981.; osim ovog termina, drugi autori koriste termine: *stan, stancija*. Stočarski su stanovi veleposjedi s velikim ovčarskim ekonomijama. Zapremaju od 100 do 600 ha i imaju nekoliko stotina ovaca. Njihovi su vlasnici većinom stanovali u Cresu. Za vođenje vlastelinske ekonomije bio je zadužen upravitelj imanja - 'bravar', koji je bio u nekoj vrsti kolonatskog odnosa prema vlasniku. Prema podacima koje je gospodin Nikola Stražičić objavio u navedenoj knjizi, na otoku Cresu postoji šezdesetak stočarskih stanova, od toga je, po klasifikaciji autora, 5 onih koji su prerasli u stalna obitavališta, 17 ih je s više stambenih zgrada, 26 je onih s jednom stambenom zgradom, 14 njih autor naziva 'napuštenim stanovima bez krova'.

² Šifra projekta: 1.06.03.02.11, Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Kačićeva 26. Na spomenutom projektu uz autora priopćenja (od 1989. do 1990.) radili su prof. B. Rašica, prof. dr. V. Marsić, doc. dr. B. Morsan, mr. A. Pavlič i ja (od 1985. do 1990.).

³ Lokalni termin za ladanjsku kuću u kojoj je odsjedao vlasnik.

⁴ Lokalni termin koji označuje upravitelja pastirskog stana.

⁵ Lokalni termin za prostore koji služe za strig i muženje ovaca.

⁶ Fisković, C., iz predgovora knjige Miličević, M.: *Nepoznata Dalmacija, studija o seoskoj arhitekturi*, Zagreb, 1955.

⁷ Pri tom se misli na zidove koji su najčešće ujedno i stražnji zidovi kuće.

⁸ Na centralnom prostoru sklopa, koji je nazvan 'glavnim trgom', nalazi se 'šterna' - cisterna. Možda nije neumjereno poistovjetiti je pojmovno s fontanom (u ovom slučaju da izazove asocijaciju gradskog). Znamo da je voda, kao važan element svakog života, bila uvijek smještena na glavnim gradskim trgovima, prvotno, kroz povijest, iz čisto funkcionalnog, pragmatičnog razloga - da služi mještanima grada na najfrekventnijem mjestu. Taj element gradskog života, kasnije je u svom razvoju dobivao oblikovno sve vrijedniju formu, da bi kao fontana postao izazov u oblikovnom smislu, a ujedno i prepoznatljiv motiv svima poznatih gradova.

⁹ Naša pučka odnosno seoska arhitektura nalazi se uglavnom u malim gradićima, selima i zaseocima, katkad zabačenim i nepristupačnim, daleko od većih gradskih centara. Svojim smještajem, izgledom i prostornim rješenjima, smatra se često da neadekvatnom za preoblikovanje i uspostavljanje drukčijih funkcija od onih koje obično stručnjaci za revitalizaciju imputiraju reprezentativnoj stilskoj arhitekturi. Tako je, na primjer, gradsku palaču ili vijećnicu lako prenamjenom funkcija pretvoriti u turistički centar nekog grada, gradski muzej i sl., katedralu za koncertnu dvoranu itd.

¹⁰ Kao Konac, Rosuja, V. Črnika, Stepići, Sv. Vid, V. Podol, Loze, Ograde, Murtovník, Smrečje, Perhavac, Peski, V. Mikložan, Pogana.

Summary

AN ANALYSIS OF THE SPATIAL VALUES OF GRABROVICA SHEEPSTEAD ON THE ISLAND OF CRES

Ksenija Jovović

Grabrovica sheepstead lies on Pernat peninsula on the island of Cres. It is located in a very favourable microclimate zone.

Its ground plan shows it is divided into five basic areas: an area for use by the owner; an area for prayer; an area for the shepherds to live in; an area for the sheep; the 'courtyard', an open space in the interior of the structure that served for communication. In configuration, way in which the facade was worked and height, Grabrovica's architecture reflects the variety of its purpose and the rank of its user.

It is built of local material, which makes it an outstanding interpolation into the environment and at the same time masks the houses that merge into the background and are protected from malefactors.

The houses are built in the local tradition, but partly imitate urban architecture.

The ground plan has two basic axes. The first, in the northeast-southwest direction, leads from the main entrance to the chapel of the Blessed Virgin Mary. The second, in the northwest-southeast direction, includes the side entrance that is primarily used for taking the sheep out to pasture.

Grabrovica has the characteristics of a town in miniature. Surrounded by walls, it has two entrances that lie on the two main axes, a town square with a 'mansion', a chapel and a spring of water, the štern.

It makes no difference whether Grabrovica's urban attributes were intentional or chance, what is important is that they exist and that they are doubtlessly part of its spatial value.

Grabrovica is a characteristic sheepstead on the island of Cres. Its location, number and size of buildings, the ground-plan of its 'mansion' and its doubtless spatial values make it suitable for revitalization bearing in mind the island's sophisticated tourist offer.